DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.02

УДК 340.12

Н.М. КРЕСТОВСЬКА, О.Є. ПРОЦЬ

*Наталія Миколаївна Крестовська, доктор юридичних наук, професор, професор Національного університету «Одеська морська академія»**

ORCID: 0000-0001-5562-8143

*Олександра Євстахіївна Проць, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка***

ORCID: 0000-0002-2280-6836

ДЕРЖАВА, ДРУЖНЯ ДО ДОВКІЛЛЯ, ЯК ПРОТИВАГА ЕКОЛОГІЧНИМ РИЗИКАМ СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Буття людини та створеного нею сучасного постіндустріального суспільства нерозривно пов'язане з природним середовищем, і дедалі гострішою стає проблема їх взаємодії. Зокрема, очевидним є майбутнє вичерпання непоновлюваних природних ресурсів, недостатнє відновлення поновлюваних ресурсів, деградація та зміна не на краще існуючих екосистем. На межі XX–XXI ст. споживацьке, а подекуди й хижацьке ставлення людини до природи, матеріальне виробництво, що завдає шкоди довкіллю, зростання кількості населення та інші об'єктивні й суб'єктивні чинники зумовили різке погіршення якості довкілля, загострили проблеми збереження локальних цивілізацій і виживання людства загалом. Екологічні ризики змушують замислитися над нагальними екологічними проблемами. Держава є найважливішим інститутом формування й реалізації екологічної політики, оскільки має у своєму розпорядженні екологічне законодавство і спеціалізовані структури влади, можливість централізованого прийняття екологічних рішень і різні засоби їх виконання. Однак для ефективної протидії екологічним ризикам необхідне становлення держави нового типу, яка може бути названа екологічною. Поняття «екологічна держава», «енвайроментальна держава», «зелена» держава тощо давно перебувають у політичному та правовому дискурсі в зарубіжних країнах. Навіть існує прецедент закріплення поняття екологічної держави на конституційному рівні (у преамбулі Конституції Чорногорії). Але у вітчизняній юриспруденції ці поняття поки що перебувають на маргінесі теоретико-правової думки, що й зумовлює актуальність їх дослідження.

Стан дослідження. У зв'язку з тим, що поняття «екологічна держава» є порівняно новим у сучасній юридичній науці, основою для його дослідження є передовсім доробок вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції, зокрема, креативні ідеї про плюралістичний образ сучасної держави та її функції О.О. Джураєвої¹, Ю.М. Оборотова² та інших науковців. Власне екологічна держава наразі не отримала повного обґрунтування ані у вітчизняній, ані у зарубіжній юридичній науці, бо кожен дослідник розглядає її в одному вимірі. Так, В.М. Адам екологічною називає державу, яка виконує екологічну функцію³. Головним завданням екологічної держави С.О. Боголюбов вважає неухильну й забезпечену економічними та організаційними засобами реалізацію екологічної політики⁴. Досить широко, в антропоцентричному і біоцентричному форматі намагається розглянути концепт «екологічна держава» К. Машенков⁵.

Багато науковців (Г.М. Андреева⁶, П.С. Стецюк⁷, М.І. Хилько⁸ та ін.) вважають характеристику «екологічна держава» ознакою сучасної конституційної держави. Німецький учений Р. Штайнберг (Rudolf Steinberg) так само визнає екологічну державу новим ступенем її конституційності⁹. На думку британського дослідника Дж. Медовкрефта (James Meadowcroft), досвід розвитку держави загального добробуту може привести до розуміння потенціалу «екологічності» держави¹⁰.

Отже, поняття «екологічна держава» та споріднені з ним, хоч і поширені в сучасній науці, не мають свого повного визначення, у зв'язку з чим метою статті є дослідження різноманітних концептів держави, яку можна назвати дружньою до довкілля (environmental-friendly state).

© Н.М. Крестовська, О.Є. Проць, 2020

* *Natalia Krestovska, Dr. Hab. in Law, Professor, Professor of the National University "Odessa Maritime Academy"*

** *Oleksandra Prots, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*

Виклад основного матеріалу. Категорія «держава» завжди була й залишається центральною в державознавстві. Щоправда, сучасна постмодерна загальнотеоретична юриспруденція оперує ще й поняттям «образ держави», відзначаючи становлення та розповсюдження в реальному житті все нових і нових її «образів». Як слушно твердить Ю.М. Оборотов, у теоретичному плані образу сучасної держави відповідає парадигма «легітимної держави», тобто держави, що користується підтримкою народу і контролюється громадянським суспільством. Легітимна держава перемагає недоліки як максимальної держави (справедлива держава з її колосальною бюрократією), так і мінімальної держави (держава політичного реалізму, що обмежує свою діяльність охороною кордонів і боротьбою зі злочинністю)¹¹.

Зі свого боку В.Б. Ковальчук та С.І. Ішук вважають, що і право, і держава є результатом тривалого творчого пошуку консенсусу між людьми, метою якого для держави і права є формування справедливого суспільства, де права особи захищені. Така мета знайшла своє відображення у діяльності сучасної конституційної держави¹². На думку П. Стецюка, «конституційна держава», разом із «конституцією» та «конституціоналізмом», безперечно, належить до цивілізаційних надбань сучасного демократичного світу¹³. Спершу образ конституційної держави передбачав наявність конституції, системи поділу влади та народного представництва (у формі законодавчого органу). Але, як зазначає П. Стецюк, з розвитком самої конституційної держави (тобто з еволюцією її змісту) перелік цих характеристик постійно розширювався й у другій половині минулого століття мів «класичний набір», за наявності якого більшість держав прагнули ідентифікувати себе як держави демократичні, правові та соціальні¹⁴.

Німецький дослідник Р. Штайнберг формування екологічної держави вважає новим етапом її конституційного розвитку, оскільки цілі забезпечення безпеки, верховенства права, демократії та держави добробуту, тобто соціальної, поступово стали предметом конституційних гарантій. Тому визначення екологічних цілей є цілком закономірним, однак важливість цього кроку ще недостатньо усвідомлена. Хоча існують численні дослідження окремих питань з позицій наук конституційного та адміністративного права, відсутні загальні уявлення про екологічну державу. У своїй роботі Р. Штайнберг досліджує окремі елементи конституційної держави, інтерпретуючи їх з точки зору необхідності досягнення нового ступеня конституційності. У його розумінні концепція конституційної держави на початковому етапі свого розвитку складається з таких елементів: перший – держава є гарантом стабільності й безпеки кожної людини і суспільства загалом; другий – правова держава; третій – у державі обов'язковою стає наявність демократичного порядку здійснення державної влади; четвертим стає соціальна держава. Як твердить автор, природа конституційної держави зумовлена зростанням потреб громадянського суспільства. Спочатку – це захист та територіальна цілісність, потім – суверенітет, соціальний пріоритет, демократичність і верховенство права, а зараз такою вимогою суспільства, з-поміж інших, є «екологічність» держави. На думку вченого, еволюція конституційної держави триває. Нові загрози навколишньому природному середовищу, викликані глобалізаційними процесами, надмірним використанням природних ресурсів, стали каталізатором нових відповідей конституційної держави – формування екологічної держави як нового елемента державності¹⁵.

Зі свого боку Дж. Медовкрефт порушив питання, чи може досвід розвитку держави загального добробуту привести до розуміння потенціалу її «екологічності». У своїй роботі він порівнює «державу загального добробуту» та «екологічну державу»¹⁶. Подібність між державою загального добробуту та екологічною державою дослідник вбачає у тому, що, по-перше, обидві вони передбачають розширення державної влади на нові сфери суспільного життя, або принаймні систематизацію та посилення впливу, який раніше був періодичним або дифузним. Так, упродовж останніх десятиліть держави приділяють більше уваги та ресурсів екологічним проблемам, ніж будь-коли раніше. Залишається відкритим питання, коли (і чи можливо це) будуть сформовані такі її механізми, щоб можна було назвати державу екологічною. Але якщо так, то держава повинна б взяти на себе додаткові обов'язки. По-друге, обидві держави є політичною відповіддю на неспроможність ринку та суспільства самостійно вирішити відповідні суспільні проблеми. По-третє, обидві сфери державної діяльності формуються через процес експериментів, коли політичні системи намагаються пристосуватися до управління новими проблемами, зумовленими технологічними, економічними та соціальними трансформаціями сучасного світу. По-четверте, обидві держави мають складні нормативні асоціації. Держава загального добробуту класично асоціюється зі справедливістю, рівністю, доцільністю, ефективністю, стабільністю. Частина цих ознак стосується й екологічної держави. Крім того, остання має й власні асоціації: продовження економічного процвітання, посилення гарантій здоров'я та благополуччя людини, уникнення серйозних екологічних ризиків тощо. Завершуючи дослідження, науковець указує, чим може бути корисний досвід держави загального добробуту для появи екологічної держави. Слід врахувати, що еволюція держави добробуту триває вже понад століття, при цьому періоди швидкого зростання або інновацій чергувалися з фазами консолідації або стагнації, у різних країнах держави загального добробуту характеризуються певними особливостями, є відносно стабільними і продовжують реформуватися і нині. Так само формування екологічної держави буде тривати принаймні півстоліття чи й більше, і передбачити її майбутнє практично неможливо¹⁷.

Французький дослідник Е. Лорен (Eloi Laurent) теж співвідносить екологічну державу з державою добробуту, звертаючи увагу на те, що її становлення певною мірою відтворює процес виникнення соціальної держави, її розбудови та захисту. Так само, як і держава добробуту, екологічна держава народжується в екологічно нерівних умовах для різних суспільств. На його думку, екологічна криза ХХІ ст. нерозривно пов'язана з соціальною кризою і результує в нерівному доступі до природних ресурсів у різних спільнот та різних людей. Ключову роль у подоланні або принаймні пом'якшенні наслідків цієї двоєдиної кризи має відіграти держава ХХІ ст., що націлена на одночасне вирішення як соціальних, так і екологічних проблем¹⁸.

Варто зазначити, що деякі зарубіжні дослідники обстоюють протилежну позицію, вказуючи, що, з одного боку, концепт держави, дружньої до довкілля, входить у суперечність з концептом національної дер-

жави (оскільки очевидним є глобальний вимір екологічних проблем, які не можна вирішити без міжнародного співробітництва), а, з іншого, – він слабо стикнується з концептами ліберальної (правової) та соціальної держави (держави загального добробуту)¹⁹, оскільки екологізація політики, по-перше, передбачає посилення державного втручання у сферу економіки, по-друге, урізання соціальних витрат.

Австралійська дослідниця Р. Екерслі (Robin Eckersley) пропонує компромісний варіант щодо співвідношення «зеленої» держави та сучасної демократичної держави. Вона визначає «зелену державу» як демократичну державу, де принципи регулювання та демократичні процедури випливають з екологічної демократії скоріше, ніж з ліберальної демократії. На її думку, сучасна демократична держава має бути доповнена екологічним менеджментом, і в такому випадку вона може стати еволюційною альтернативою ліберально-демократичній державі, державі добробуту та неолиберальній державі²⁰.

На думку А. Дьюїта (Andreas Duit), який використовує термін «environmental state», ознаками такої держави є те, що у ній за наявності спеціалізованих адміністративних, регуляторних, фінансових і наукових структур, що окреслюють певну сферу державної діяльності, довкілля та роль держави в управлінні соціально-екологічною взаємодією постійно перебувають у центрі політичних дискусій та суперництва. Це держава, яка володіє значним набором інститутів і практик, присвячених управлінню навколишнім середовищем та взаємодії між суспільством і довкіллям, зокрема, це: екологічні міністерства та відомства; рамкові екологічні закони; законодавство щодо повітря, води та відходів та пов'язані з цим регуляторні органи та механізми; виділені для екології бюджети, фінанси та податкові положення; науково-дорадчі органи, ради та науково-дослідні організації²¹. Адміністративний, регуляторний, фінансовий та науковий індикатори дали можливість А. Дьюїту визначити типологію екологічних режимів у сучасних державах: сталий, виникаючий, частковий або слабкий²².

Образ держави, дружньої до довкілля, на нашу думку, зараз перебуває на етапі свого концептуального становлення, і поки що не знаходить однакового розуміння навіть у середовищі науковців. Як уже зазначалося, В.М. Адам екологічно вважає державу, «в якій діяльність спрямована на належне і ефективне виконання екологічної функції як перед сучасниками, так і перед майбутніми поколіннями»²³, тобто надто спрощує це поняття. Не зовсім послідовними є міркування О.В. Павлової, оскільки вона називає екологічну державу і політико-правовим елементом державного ладу, і його принципом²⁴, але сутності екологічної держави повною мірою так і не розкриває. У передмові до свого посібника «Екологічна безпека України» М.І. Хилько обмежується лише загальними міркуваннями: до численних ознак Української держави, як соціальної, демократичної і правової, треба додати ще одну: вона має стати одночасно і державою екологічною²⁵.

На нашу думку, ознаками держави, дружньої до довкілля, є, найперше, екологізація політики, під якою слід розуміти універсальний, постійний, системний процес упровадження екологічних вимог у всі сфери державної діяльності і напрями життєдіяльності суспільства. Здебільшого екологізація стосується економічної сфери та передбачає перехід від витратного принципу до природозберігаючих методів господарювання, відмови від екстенсивного споживання природних ресурсів, отримання максимальної користі при мінімальному використанні непоновлюваних природних ресурсів і мінімально можливому негативному впливові на навколишнє середовище тощо. Такий підхід відображений у нормативному акті «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (далі – Стратегія)²⁶. Зокрема, документ закріплює таке завдання у сфері інтеграції екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління, як впровадження систем екологічного управління та підготовка державних цільових програм з екологізації окремих галузей національної економіки, що передбачають технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів. Водночас у загальних положеннях Стратегії визначено: інтеграція екологічної політики до галузевих політик, обов'язкове врахування екологічної складової при підготовці стратегій, планів і програм розвитку України, впровадження екологічного управління на підприємствах, екологізація господарської діяльності є шляхом до сучасної секторальної екологічної політики, що реалізується у країнах Західної та Центральної Європи. Вочевидь, тут йдеться про екологізацію як стратегічний напрям політики держави загалом, що означає природоохоронний підхід до всіх без винятку подій і явищ суспільного буття, до всіх сфер суспільних відносин, що підлягають правовому урегулюванню з боку держави і стосуються (більшою чи меншою мірою) оточуючого людину природного середовища. Можна говорити також про екологізацію самого суспільства за сприяння держави, що передбачає створення таких правових умов, які уможливають участь громадян у прийнятті та реалізації екологічно значущих рішень, наприклад, шляхом проведення опитувань і референдумів, громадської експертизи та громадського екологічного контролю; підтримку екологічних громадських рухів і благодійної діяльності в екологічній сфері тощо. Не менш важливе значення має екологізація виховання та освіти, різних сфер наукових знань. Не випадково перша ціль Стратегії полягає в підвищенні рівня суспільної екологічної свідомості.

По-друге, держава, дружню до довкілля, характеризує максимальна ефективність екологічної політики, що проявляється передовсім у забезпеченні екологічної безпеки людини та гармонійному, збалансованому розвитку природи, суспільства, економіки. Хоч законодавче визначення поняття «державна екологічна політика» відсутнє, це певною мірою компенсується багатоманітністю тлумачень цього поняття у юридичній науці. Наприклад, на думку О.С. Заржицького, екологічна політика як комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування і природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, має два виміри – нормативний і регуляційний. Перший – це система правил і норм, другий – це конкретні дії для охорони навколишнього середовища²⁷.

По-третє, держава, дружня до довкілля, активізує свою екологічну функцію. Як слушно наголошує А.П. Гетьман, значимість екологічної функції держави повинна зрости до рівня всеосяжної, що визначає суть її діяльності з подальшим переходом людства до іншої, нової цивілізації, яка не просто мала б своєю метою

вирішення завдання дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища та його ресурсів, а й докорінно змінювала б сам імператив існування держави як такої, що призначена для збереження універсальної екосистеми. Майбутня нова цивілізація повинна йменуватися «екологічною цивілізацією»²⁸. Поділяючи таку позицію, можемо додати, що згідно з цивілізаційним підходом до типології держав екологічна цивілізація опосередковує існування екологічної держави як основи життєдіяльності та розвитку суспільства. На нашу думку, екологічна функція у системі функцій екологічної держави беззаперечно належить до основних, провідних, що зумовлюється її соціальною значущістю, оскільки реалізація цієї функції формує основу для прогресивного розвитку суспільства, добробуту людей, їх безпеки.

По-четверте, ключовим завданням екологічної держави є забезпечення екологічної безпеки. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» у ст. 50 закріплено таке визначення: «екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів»²⁹. На думку М.І. Хилька, сьогодні вже не викликає сумніву, що будь-який аспект національної безпеки, будь-то економічний, технологічний чи оборонний, втрачає свій сенс у разі непридатності довілля для життя і діяльності людини. Ось чому екологічну безпеку слід розглядати не як одну із складових національної безпеки суспільства, а як інтегратор, який здатний, з одного боку, консолідувати суспільство, а, з іншого, забезпечити його прогресивний поступ³⁰.

По-п'яте, ще одним важливим завданням держави, дружньої до довілля, є забезпечення екологічних прав людини, задоволення особистих і суспільних екологічних інтересів. Як слушно твердить Т.В. Грушкевич, конституційні екологічні права займають одне із важливих місць у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні та формують окремий правовий інститут³¹. Дійсно, нормативне закріплення системи екологічних прав (ст. 50 Конституції України, ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»³² вказує на їх значущість і, у зв'язку з тим, необхідність їх належного забезпечення. Гарантом екологічних прав та інтересів, на нашу думку, має бути держава, дружня до довілля, уся діяльність якої повинна спрямовуватися на фактичну реалізацію цих прав та інтересів, на усунення причин їх обмеження чи порушення, на захист від порушень.

Розглянувши основні ознаки держави, дружньої до довілля, пропонуємо таке її розуміння: це держава, яка постійно і системно упроваджує екологічні вимоги в усі сфери державної політики і напрями життєдіяльності суспільства, разом з інститутами громадянського суспільства здійснює ефективну екологічну політику, реалізує екологічну функцію і виконує завдання забезпечення екологічної безпеки, гарантування екологічних прав людини, задоволення особистих і суспільних екологічних інтересів.

Висновки. Отже, сьогодні до тезаурусу загальнотеоретичної юриспруденції увійшли такі поняття, як «образ конституційної держави», «образ правової держави», «образ соціальної держави» та ін. Наведеним вище переліком не вичерпується плуралізм образів сучасної держави, і особливе місце серед них посідає образ держави, дружньої до довілля (екологічної держави, енвайроментальної держави, «зеленої» держави). Така держава постійно і системно упроваджує екологічні вимоги в усі сфери державної політики і напрями життєдіяльності суспільства, разом з інститутами громадянського суспільства здійснює ефективну екологічну політику, реалізує екологічну функцію і виконує завдання забезпечення екологічної безпеки, гарантування екологічних прав людини, задоволення особистих і суспільних екологічних інтересів і виступає як противага екологічним ризикам постіндустріального суспільства. Оскільки в сучасному глобалізованому світі екологічні ризики постійно зростають, формування держави, дружньої до довілля, як уявляється, повною мірою відповідає загальним напрямкам розвитку сучасних державотворчих процесів. Актуальними та такими, що потребують подальшого дослідження, є питання щодо співвідношення ознак держави, дружньої до довілля, з іншими характеристиками сучасної держави, зокрема, з типами державного режиму, функцією захисту прав людини, державно-правовим забезпеченням сталого економічного розвитку тощо.

¹ Джураєва О.О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2006. 15 с.

² Оборотов Ю.М. Поняття образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 7–12; Оборотов Ю.М. Традиції й оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права). Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 280 с.

³ Адам В.М. Екологічна функція Української держави (в контексті 8 статті Європейської конвенції з прав людини). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 5–8.

⁴ Боголюбов С.А. Реализация экологической политики посредством права : монография. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА-М, 2015. 320 с.

⁵ Машненко К. Концепт «екологічна держава» в контексті сучасного державотворення. *Державне управління і місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2(21). С. 21–29.

⁶ Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран : учебник. Москва : Изд-во «Эксмо», 2005. 656 с.

⁷ Стецюк П. Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 64–73.

⁸ Хилько М.І. Екологічна безпека України : навч. посіб. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 267 с.

⁹ Steinberg R. Der ökologische Verfassungsstaat. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. 480 s.

¹⁰ Meadowcroft James. From welfare state to ecostate? *The nation state and the ecological crisis: sovereignty, economy, and ecology: Annual Joint Sessions of the European Consortium for Political Research*. Grenoble, 6–11 April 2001. 20 p.

¹¹ Оборотов Ю.М. Поняття образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 8.

- ¹² Ковальчук В.Б., Ішук С.І. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та державної влади в процесі демократичної легітимації : монографія. Острогоз : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. С. 23.
- ¹³ Стецюк П. Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 65.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Steinberg R. Der ökologische Verfassungsstaat. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998. S. 126–128.
- ¹⁶ Meadowcroft J. From welfare state to ecostate? *The nation state and the ecological crisis: sovereignty, economy, and ecology: Annual Joint Sessions of the European Consortium for Political Research*. Grenoble, 6–11 April 2001. 20 p.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Laurent E. The New Environmental Economics: Sustainability and Justice. Cambridge, UK; Medford, MA: Polity Press, 2019. 230 p.
- ¹⁹ McNeill Douglas R. The «glass ceiling» of the environmental state and the social denial of mortality. *Environmental Politics*. 2019. Volume 29. Issue 1. P. 60–61. DOI: 10.1080/09644016.2019.1685218.
- ²⁰ Eckersley R. The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty. Cambridge: MIT Press, 2004. P. 2, 347.
- ²¹ Duit A., Feindt P. H., Meadowcroft J. Greening Leviathan: the rise of the environmental state? *Environmental Politics*. 2016. Volume 25. Issue 1. P. 5–6. DOI: 10.1080/09644016.2015.1085218.
- ²² Ibid. P. 17.
- ²³ Адам В.М. Екологічна функція Української держави (в контексті 8 статті Європейської конвенції з прав людини). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 6.
- ²⁴ Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. С. 46.
- ²⁵ Хилько М.І. Екологічна безпека України : навч. посіб. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. С. 5.
- ²⁶ Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
- ²⁷ Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. С. 9.
- ²⁸ Гетьман А.П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 151.
- ²⁹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
- ³⁰ Хилько М.І. Екологічна безпека України : навч. посіб. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. С. 25.
- ³¹ Грушкевич Т.В. Правова природа конституційних екологічних прав. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4(48). С. 299.
- ³² Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

Резюме

Крестовська Н.М., Проць О.Є. Держава, дружня до довкілля, як протидія екологічним ризикам сучасності.

У статті проаналізовано концепт нового образу держави, яка може бути названа державою, дружньою до довкілля (екологічною державою). Здебільшого у вітчизняній науці акцентується увага на екологічній функції держави, тоді як у зарубіжній юриспруденції екологічна держава сприймається як новий ступінь її конституційності або окремий етап розвитку держави загального добробуту. На основі проведеного дослідження виокремлено низку сутнісних ознак держави, дружньої до довкілля, та сформульовано її визначення. Держава, дружня до довкілля – це держава, яка постійно і системно упроваджує екологічні вимоги в усі сфери державної політики і напрями життєдіяльності суспільства, разом з інститутами громадянського суспільства здійснює ефективну екологічну політику, реалізує екологічну функцію і виконує завдання забезпечення екологічної безпеки, гарантування екологічних прав людини, задоволення особистих і суспільних екологічних інтересів.

Ключові слова: держава, дружня до довкілля, екологічна держава, екологічна політика, екологічні ризики, екологічна функція держави, образ держави.

Резюме

Крестовская Н.Н., Проць А.Е. Государство, дружественное к окружающей среде, как противоядие экологическим рискам современности.

В статье проанализирован концепт нового образа государства, которое может быть названо государством, дружественным к окружающей среде (экологическим государством). Преимущественно в отечественной науке акцентируется внимание на экологической функции государства, тогда как в зарубежной юриспруденции экологическое государство воспринимается как новая ступень его конституционности или отдельный этап развития государства всеобщего благосостояния. На основе проведенного исследования выделены существенные признаки государства, дружественного к окружающей среде, и сформулировано его определение. Государство, дружественное к окружающей среде – это государство, которое постоянно и системно внедряет экологические требования во все сферы государственной политики и направления жизнедеятельности общества, вместе с институтами гражданского общества осуществляет эффективную экологическую политику, реализует экологическую функцию и выполняет задачи обеспечения экологической безопасности, экологических прав человека, удовлетворение личных и общественных экологических интересов.

Ключевые слова: государство, дружественное к окружающей среде, экологическое государство, экологическая политика, экологические риски, экологическая функция государства, образ государства.

Summary

Natalia Krestovska, Oleksandra Prots. Friendly-environmental state as a counterbalance of environmental risks.

The article explores the notion of friendly-environmental state (ecological state, 'green' state) as a new category of modern state studies. At the turn of the millennium, the environmental risks of postindustrial society have significantly intensified the activities of

every state, including Ukraine, in shaping and implementing environmental policies. The creation of a new image of the state that may be called 'friendly-environmental' is on the scholarly agenda. This concept has recently been used more and more in legal studies, but it has not been properly elaborated by domestic jurisprudence. Mostly scholars consider this type of the state in one dimension: they consider the characteristic 'ecological state' as a feature of the constitutional state, emphasize on the ecological function of such state, recognize implementation of environmental policy as the main task of the state in contemporary world, etc.

The article distinguishes a few features of the friendly-environmental (ecological state), particularly the following: greening of state policy and greening of the society through the assistance of the state; maximizing the effectiveness of environmental policy; activation of ecological function; ensuring environmental safety; guarantee of environmental human rights, meeting of personal and public environmental interests. The following definition is proposed: the friendly-environmental (ecological state) is a state that constantly and systematically implements environmental requirements in all spheres of public policy and areas of social life, implements an effective environmental policy together with civil society institutions, implements the ecological function and ensures environmental security, environmental human rights, the meeting of personal and public environmental interests. It is confirmed that the formation of the friendly-environmental state corresponds exactly to the prevailing tendencies of development of contemporary state-making processes and can counterbalance current ecological risks.

Key words: friendly-environmental state, ecological state, ecological policy, ecological risks, ecological function of the state, image of the state.

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.03

УДК 340.12:34.047

Л.Г. УДОВИКА

*Лариса Григорівна Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Запорізького національного університету**

ORCID: 0000-0001-9260-4474

ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ (Частина 2)

Постановка проблеми. Поступальний правовий розвиток, ефективна взаємодія національної правової системи із міждержавними й міжнародними правовими системами значною мірою залежить від фундаментальних засад і рівня її розвитку, здатності своєчасно реагувати на глобальні й регіональні виклики, правовими засобами вирішувати проблеми й конфлікти, забезпечувати захист прав і свобод людини та громадянина, а також дотримання принципу верховенства права. Актуальність дослідження правової системи України, засад її розвитку детермінує й підтвердження на рівні Конституції України європейської ідентичності Українського народу, і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України¹. Саме тому вдосконалення правових засад національної правової системи, обґрунтування оптимальних напрямів і шляхів її розвитку потребує осмислення засадничих підвалин національної правової системи, їх рефлексії у правовій науці.

Формулювання мети статті. Виходячи з наведених міркувань, **мета** цієї статті полягає в аналізі й систематизації наукових здобутків і джерел, які створюють підґрунтя теорії правової системи у юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. У попередній статті «Формування теорії правової системи у юридичній науці (Частина 1)»² було виокремлено три й охарактеризовано перші два етапи формування теорії правової системи у юридичній науці. Третій, сучасний етап, розпочинається у другому десятилітті ХХІ ст. і зумовлений необхідністю наукового осмислення розвитку правової системи в контексті інтеграції та глобалізації, посилення взаємодії національних, міждержавних і міжнародних правових систем.

Активізації дослідження вітчизняної правової системи сприяли публікації відомих зарубіжних учених у провідному періодичному загальнодержавному виданні «Право України» та низці запроваджених додатків (серед них, зокрема, «Порівняльне правознавство», «Філософія права і загальна теорія права», «Міжнародне право» тощо).

Поряд зі статтями вітчизняних і зарубіжних учених у наукових виданнях, присвячених розвитку правової системи України, внеском у розвиток загальної теорії правової системи став науковий доробок колективу авторів монографії «Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності» за загальною редакцією Ю.Л. Бошицького (2012)³. У цій роботі, поряд із загально-теоретичними питаннями розвитку правової системи, обґрунтовуються тенденції розвитку публічної і приватної сфери права, окремі проблеми розвитку господарського, кримінального і кримінально-процесуального права України в умовах євроінтеграції.

Прогалину щодо об'єктивної телеологічної детермінованості розвитку правової системи певною мірою усуває монографія Б.В. Малишева «Правова система (телеологічний вимір)» (2012)⁴. Попри низку дискусійних питань, зокрема щодо структури правової системи, її підсистем, до яких автор відносить об'єктивне право, праворозуміння та правовідносини, багато висновків і положень заслуговують на увагу та спонукають